

Førland, O. (2023). Opphav, omgivelse og velferdsstat. I H. Alvsvåg & I. Hunskår (Red.), *Fra 'Nødvendige omveier' til en dag med 'Langsomme pulsslag'*. Innlegg fra Jubileumsseminar for Kari Martinsen 27.april 2023 (Vol. 2023/10, s. 50-56). VID Rapport.

<https://vid.brage.unit.no/vid-xmlui/bitstream/handle/11250/3106832/Kari%20Martinsen%20jubileumsseminar%202023.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Opphav, omgivelse og velferdsstat

Takk for invitasjonen og anledningen til å holde dette innlegget på jubileumsseminaret til Kari Martinsen. Det er en stor ære og glede. Men, jeg skjønnte nok raskt at jeg med denne selvvalgte tittelen på innlegget har tatt noen vel store ord i min munn. Nå får det stå til. Da skylder jeg innledningsvis å forklare hvordan jeg forstår disse tre ordene, for siden å utdype dem.

Først om ordet *opphav*. Opphav handler jo normalt sett om hvor vi kommer fra. Om oppstarten, begynnelsen og opprinnelsen på noe. Dette har vi begrenset kunnskap om, men vi kan ane noe, skjønne noen sammenhenger og merke noen virkninger. Vi skjønner for eksempel at vi ikke er opphav til oss selv, at vi en gang var forbundet med mors liv, i mors liv, alle som en. Dette er én side ved vårt opphav. At vi fra begynnelsen av ikke er vår egen bedrift.

Så om *omgivelser*. En dag ble vi født og dermed kastet inn i en gjestmild og ugjestmild verden, i et hus, på et sted, med konkrete natur- og kulturbestemte omgivelser. Selve begrepsparet 'opphav og omgivelser' har jeg hentet fra Knud E. Løgstrup og hans bok med samme tittel, utgitt i 1984, tre år etter hans død. Opphav og omgivelser henger sammen, det vil jeg komme tilbake til, men de kan også forstås som motsetninger. Løgstrup skrev i denne boken:

På een af to måder kan vi altså betragte forholdet mellem universet og den menneskelige tilværelse. Enten som vor tilværelse. I så fald reduceres universet til omgivelse for den. Eller fra universet. I så fald er den vort opphav (Løgstrup, 1984, s. 11).

Den første betraktning måten er naturerobringens tenkning. Mennesket er i sentrum: det er *vår* tilværelse, *vår* bedrift, og naturen er *vår* omgivelse til *vår* utnyttelse. Den andre er innfelthetens og avhengighetens tenkemåte. Vi kommer fra, er del av og vil alltid forbli i, og avhengig av naturen. Som opphav i fortid, men også som væren i nåtid og framtid.

Og så det tredje ordet: *velferdsstat*. Ettersom omgivelsene kan være ugjestmilde for oss, og ettersom vi er født sårbare og forblir det livet ut, trenger vi omsorg fra andre. Omsorg er den hjelp vi mottar og gir gjennom livet, spontant eller planlagt. Noen omsorgshandlinger er for krevende eller for omfattende til at vi klarer å realisere dem alene eller ved hjelp av våre nærmeste. Da kan vi velge å gå sammen i større fellesskap og organisere oss. Dette fellesskapet kan gis ulike navn. Ett av dem er velferdskommune, et annet er velferdsstat. Svenskene har omtalt det som 'folkhemmet'. Det er et fint uttrykk for et felles hus i samfunnet preget av samhørighet og likhet. Jeg vil bruke hus-metaforen i det følgende. Dette er de linjene jeg plasserer innlegget innenfor.

Det første hus

Jeg starter med begynnelsen, opphavet, eller det jeg kaller 'det første hus'. Boligen i mors liv, livmoren, som gav liv og næring, uten at vi gjorde noe til eller fra. Det er spirens første bolig. Der inne ligger det; både alene og forenet. Beskyttet av kropp og livmor; livmorveggen, fosterhinnen og fostervannet. Ganske så beskyttende. Sammenvevd og organisk forbundet gjennom navlesnoren; livssnoren. Men forbindelsen er ikke bare fysiologisk, det er også en begynnende sosial forbindelse her. Først og fremst til mor.

Fødsel som adskillelse

Så, etter en botid på om lag ni måneder, var vi forutbestemt til å måtte forlate vårt opphav og første hus. Dette vi kaller fødselen, denne skjebnesvangre engangshendelse i ethvert menneskes liv, som vi verken kunne gjøre noe fra eller til ved. Da ble vi fortrent ut av livmoren, fordi denne første bolig ble for liten og trang. Kastet ut i verden utenfor. Heidegger kalte den tilstanden (etter fødselen) for en «*kastet-utkastende væren-i-verden*» (Heidegger, 2007, s. 173).

Navlesnorens avkutting er den første adskillelse. Den første utkastelse og løsrivning. Den tsjekkiske dramatiker, essayisten, samvittighetsfangen og senere politikeren Václav Havel skildrer denne grunnhendelse i ett av sine fengselsbrev til konen Olga, skrevet i 1982 og gitt ut på norsk i 1987. Han skrev talende om fødselens skjellsettende hendelse:

Fødselen fra morens liv som det øyeblikk da mennesket gir seg ut på sitt livs vandring, er et uttrykksfylt bilde på menneskets utgangsposisjon: en tilstand av adskillelse. Løsgjøring. Løsrivelse. Frafall (Havel, 1987, s. 315).

Tryggheten i mors liv, i opphavet, i væren er ugjenkallelig forbi, utkastet som vi er til verdens usikkerhet. Fødselen er et sterkt bilde på menneskets adskillelse. Vi ble flyttet ut av det første huset og påbegynte en vandring. En vandring eller ferd vi fortsatt er i. Er det en *veiferd*?

Alltid alene og adskilt fra andre. Alltid sammen og sosialt forbundet og gjensidig avhengige. Kanskje er alenehet og sosialt liv forenende motsetninger? Fødselens adskillelse er ikke bare en fysisk adskillelse, men også selve subjektivitetens fødsel. Havel skrev om dette slik:

Det at menneskets ånd og forstand konstituerer seg liksom ved å rive seg løs fra den skjulte værens ånd og forstand, og at den menneskelige subjektivitetens fødsel de facto er en uttreden av værens integritet og fra den spontane deltagelse i den. ... Her oppstår subjektets under. Jegets mysterium. Bevisstheten om seg selv. Bevisstheten om verden. Frihetens og ansvarets gåte (Havel, 1987, s. 135).

Forbundethet til opphavet

Selv om det er en realitet at fødselen innebærer adskillelse fra et opphav, fra mors liv og en utkastelse fra den første bolig, så er ikke forbundetheten fullstendig brutt til det vi ikke er opphav til selv. Det skjønner vi særlig når vi ser på det nyfødte barnet. Bare se når det puster eller sover. Karl Ove Knausgård uttrykte det slik i sin omtale av sitt nyfødte barn, i boken *Om våren*:

Du vet ikke hva luft er, likevel puster du. Du vet ikke hva søvn er, likevel sover du. Du vet ikke hva natt er, likevel ligger du i den. Du vet ikke hva hjerte er, likevel slår det jevnt i brystet ditt, dag og natt, dag og natt, dag og natt (Knausgård, 2016, s. 7).

Er dette uttrykk for en forbundethet til opphavet? Til det livgivende 'noe', som bare er der. Det som ikke er barnets eget bedrift, og heller ikke vår egen bedrift, vi som er her. Til tilværelsens 'gitt-heter'. Eller 'at-hetene i tilværelsen' som Kari Martinsen formulerte det i bokkapittelet 'Grunnvilkår og etikk' i boken *Utdanning til omsorg* fra 2010 (Martinsen, 2010, p. 24). Det som er gitt oss som grunnforutsetninger for å leve, men som er så grunnleggende at vi oftest ikke tenker på det, men tar det for gitt. Når vi bruker ordet 'opphav' tenker vi gjerne på noe som har skjedd i fortid. Men Løgstrup tenkte det nærere enn som så. Han skrev i *Opphav og omgivelse*:

Som vort opphav! Så meget mere som det ikke kun er i fortiden, i løpet av en lang utviklingsproces, at den menneskelige tilværelse er oppstået af naturen og universet, med det gør den til stadighet, for hvert øjeblik og på håndgribeligste måde. Med åndedæt og stofskifte er vi indlagte i naturens kredsløb, men våre sanser er i indlagte i universet (Løgstrup, 1984, s. 11).

Opphav er mer enn fortid; det er til stede og virkningsfullt her og nå. I Løgstrups tenkning er mennesket *innfelt* i naturen og universet. Del i og avhengig av. Den tetteste sammenbinding man kan tenke seg. Hvert øyeblikk og på den mest konkrete måte er vi med pust, med det vi spiser og med stoffskifte i oss, innlagt i naturens kretsløp (Løgstrup, 1984, s. 11). Dette er ikke noe vi selv har valgt og det er ikke noe vi selv egentlig har herredømme over eller grunnleggende sett kan endre.

Kari Martinsen har lenge pekt på grunnvilkårenes betydning. Blant annet i det nevnte bokkapittelet 'Grunnvilkår og etikk':

Alt er ikke menneskets konstruksjoner. Det er grunnvilkår ved tilværelsen som er gitt før-kulturell, og som ikke vi kan endre. De er der på godt og vondt, relasjoner vi er satt i til hverandre, tilliten, lidelsen, sykdommen og døden. Vi treffes av grunnvilkårene, de kan erfares og tydes i vårt liv (Martinsen, 2010, s. 22).

De er på godt og vondt, til å bygge opp og til å bryte ned, til helse og til sykdom, til liv og til død. Og til å erfare. Jeg vet ikke om noen andre som gjennom så mange år har skrevet så mye meningsgivende, i hvert fall for meg, om disse grunnvilkårene, som Kari Martinsen. De livgivende grunnvilkårene er kraftige og virkningsfulle. På nytt og på nytt skyter de seg fram. Men de er også sårbare og skjøre. Derfor må de hegnes om og behandles med respekt, ærbødighet og verdsettes som det de er: grunnleggende for liv. Velferdsstaten er et slikt hegn. Det kommer jeg tilbake til.

Det andre hus: Tilfluktshus

Men om det første hus i mors liv ble for trangt og nå er tapt, så redde vi heldigvis av andre hus etter fødselen. Selve fødselshuset er barnets andre hus. Det vil si barnets første hus-møte utenfor mors liv. For de fleste barn i verden, også i dag, er fødselshuset identisk med det hus der også store deler av barndommen tilbringes. Det er her jordmor kommer og tar imot barnet, ikke omvendt; at den fødende drar til et eget fødehus. Slik har det også vært historisk. I den vestlige verden derimot, fødes de fleste på sykehus, men det går ikke mange timene før barnet kommer til det hus som skal være dets hjem i mange år framover. Dette blir barnets nye tilfluktsted, eller tilfluktshus. Den franske filosof og litteraturforsker Gaston Bachelard skrev fint om dette i boken *Rummets poetik*, opprinnelig utgitt i 1958:

Livet börjar bra, det börjar kringgardad, skyddad, varmt og ombonad i husets sköte
(Bachelard, 2000, s. 45).

Huset er for Bachelard et konkret element, men også en metafor og drøm, et enkelt bilde, et urbilde. Han anså de materielle elementene som grunnleggende og utformet en hel poetikk om drømmeriet omkring det grunnleggende huset. Han skrev:

Det är den första världen för människans väsen. Innan människan «kastats ut i världen» ... läggs hon i husets vagga. Och i våra drömmier är huset också alltid en stor vagga (Bachelard, 2000, s. 44).

Innen mennesket kastes skikkelig ut i verden, blir det lagt i husets vugge, bokstavelig talt. Begynnelsen er vanligvis god, trygg og beskyttet. Ikke for alle, men for de fleste. Men på et

gitt tidspunkt, eller kanskje heller gradvis i løpet av barndommen, kastes det ut i en strabasiøs og truende verden. Bachelard skrev:

Visade på porten, bort från husets hegn, i omstendigheter der människornas och universums fientlighet tornar upp sig (Bachelard, 2000, s. 45). Dette er *utdrivningens erfaringer* (Bachelard, 2000, s. 45).

Bachelard vil imidlertid vise at husene og tingene (enten det er det andre hus eller seinere hus) kommer oss til unnsetning i en ugjestmild verden. Vi kastes ikke ut i ustrukturert og meningsløshet, men til en materie og omgivelser som er der med innhold, struktur og betydning i natur og kultur, og som blir vår redning, som kontinuitetsskapende mellom opphavet og væren, fra det første hus og til det andre hus. Dette huset er konkret, men også en metafor: vårt lille hjørne av verden, vårt første univers og kosmos. Her starter vår vandring, før vi settes «*på porten*» for å låne uttrykket fra Bachelard, men forhåpentligvis gradvis og ikke før vi er levedyktige der ute. Forskjellen på mennesker og dyr i så henseende dreier seg om tidsforholdet. Mennesket trenger mye lengre tid i husets vugge enn for eksempel fugleungen i sitt første rede. Men begge er avhengige av beskyttende «hus» og dets innholdselementer: kontakt, lys, luft, varme, mat, væske og berøring. Og når vi er sterke nok «flyr» vi fra huset og redet, ut i en større, utvidet verden.

Men vi kommer til stadighet tilbake til huset, som tilflukt, både konkret fysisk, og i erfaringen, minnet og drømmeriet, der huset er mye mer enn det konkrete geometriske huset. Bachelard skrev:

... huset er en av det menskliga drömmernas stora intergrerande krafter. I denna integration, er drömmriet, den anknyttande principen (Bachelard, 2000, s. 44).

Hvorfor er det slik? Er det fordi huset som opprinnelighet og opphav trer fram i drømmeriet, som et godt *urminne*. Ikke hatets, fientlighetens eller stridens rom og hus, for de finnes også. Huset for Bachelard er det beskyttede urhus, ubegrenset av faktiske tak og vegger, der geometrien er overvunnet. Det er huset som attraksjon, lokkende, godt og som drøm:

Huset ger hegn at drömmriet, huset skyddar drömmaren, huset tillåter oss at drömma i fred (Bachelard, 2000, s. 45).

Huset er både fysiske bygninger og rom vi fødes inn i, oppholder oss i og som gir oss konkret beskyttelse her og nå, og en metafor og en erindring om det som gav ly for fiendtlighet og ødelegging. Drømmeriet blir da en integrerende kraft. Også som husløs, og kanskje spesielt da, kan drømmeriets urhus komme den husløse til unnsetning, slik at han likevel ikke alltid føler seg hjemløs.

Hus er mer enn fysiske beregninger og konstruksjoner som kan studeres naturvitenskapelig og mer enn mekanisk funksjonalitet. Hus og værelser er ikke nøytrale meningstomme rom for mennesket. Jeg vet heller ikke om noen annen som har skrevet mer meningsgivende, nært og inspirerende om betydningen av sykehusenes rom og andre sykeværelser enn Kari Martinsen. Om hvordan rommene kan være skammelige, krenkende og invaderende i sin arkitektur og interiør, hvordan de kan gi vern, trygghet og verdighet for den syke og om hvordan makt og normativitet er innskrevet i dem. Om at rom aldri er tomme eller nøytrale, men fylt av kvaliteter og derfor stemmer oss med sine lukter, lyder, sitt lys og mørke, farger og toner (Martinsen, 2001, 2005).

Siste hus

Dette er tilfelle i alle våre hus, i alle livsfaser, også når mennesket skal dø, da det befinner seg i sitt siste hus. Løgstrup skrev i *Opphav og omgivelse*:

Fødslen kommer fra universet, som døden gjør det. Og det gjør også den følelse, i hvilken et barn modtages og mistes (Løgstrup, 1984, s. 12).

Fødsel og død er uunngåelige naturfenomener, for mennesker og alt annet liv. Nå skal jeg bare kort rette oppmerksomheten mot det siste hus: huset vi dør i.

I førmoderne tid fant døden i større grad sted utenfor husene, i forbindelse med arbeid, ulykker, skader og kamp; bokstavelig talt som *dødsfall*. Slik er det ikke nå. I vår tid befinner mennesket seg nesten alltid i et hus, forstått som bygning, når det skal dø. Det er det jeg kaller «det siste hus». I Norge i dag er det oftest sykehjemmet. Hvor avgjørende er det ikke da at rommene og omgivelsene der, med sine lukter, lyder, lys, dunkelhet, farger og toner, oppliver og stemmer til glede og trygghet? Når mennesket skal dø befinner det seg både i slike konkrete hus, og i hus som drøm og attraksjon. Det spørres om ikke nettopp

minnet og drømmen om 'urhuset', for å igjen bruke Bachelard sitt uttrykk, er enda viktigere for sykehjemspasienten i sitt siste hus, enn for andre. Som et tilfluktsted. Minnet og drømmen om urhuset som opphav er nok ikke forbi for dem som bor på sykehjem. Drømmen og lengselen om opprinnelighet, autensitet, integritet og forbundethet forblir.

Velferdsstat og folkhemmet

Meningen var å dra noen linjer fra det første hus og opphavet, til fødselen med dens adskillelse og til det andre hus og de påfølgende hus, det vil si våre hjørner i verden, som stadig kommer oss til unnsetning, og til det siste hus, dødshuset. Og så ville jeg tenke dette sammen med velferdsstaten. Det må nok bli kort nå. En velferdsstat er etter sin intensjon et samfunn som det er godt å ferdes i, ferdes vel i, gjennom livsreisen. Uttrykket er så ofte brukt, både i dagligtalen og politisk, at vi gjerne ikke tenker over at det faktisk har med *reise* å gjøre. *Vel-ferd*. Det er livets reise det gjelder, som gjennom fellesskapets ordninger kan bli godt og vel. Svenskene brukte, i alle fall før, et veldig fint uttrykk for et slikt felles hus i samfunnet, nemlig 'folkhemmet'. Et sted preget av samhørighet og likhet.

Velferds-ordet som vi bruker i velferdsstat, har sin opprinnelse fra norrønt *velferð*, der forstavelsen 'vel' viser til at noe er godt, bra og riktig og 'ferð' til det å bevege seg, reise og handle, altså samlet om 'det å ferdes vel' (De Caprona, 2013; NAOB - Det Norske Akademis Ordbok, 2023; Språkrådet og Universitetet i Bergen, 2023). Vi finner igjen ordet på engelsk i 'welfare' og i avskjedshilsener på flere språk: 'farvel' på norsk, 'fare well' på engelsk og 'fahr wohl' på tysk.

Velferd kan ut fra slike forståelser handle om å ferdes vel, for eksempel på bakgrunn av helse, bosted og sosiale og økonomisk trygge levekår. Universet, naturen vi er innfelt i, kan ikke organisere velferdsstaten for oss. Det må vi gjøre selv, gjennom utprøving, argumenter, skjønn, prioriteringer og beslutninger. Men forbundetheten, innfeltheten i naturen og grunnvilkårene, som opphav som vi fortsatt er avhengige av, kan fungere som kritisk instans, en appellinstans eller en prøvestein som på et vis dømmer våre og fellesskapets beslutninger. For eksempel når den fordrer at vi som personer og velferdssamfunn ikke driver rovdrift på, men hegner om livsfenomenene og naturen vi er så avhengige av, men ofte tar for gitt. Slik at det kommer alle til gode. Eller når vi fordres til

ivaretagelse av det og de som trenger særlig beskyttelse og et tilfluktshus for å kunne ferdes vel. Løgstrup skrev at vår samfunnsorden står til regnskap overfor universets grunnvilkår, eller 'den kosmiske likhet' som han uttrykte det. «*Den kosmiske lighed bærer det hele, alt samvær og alt samfundsliv. ... den er en prøvesten, et kriterium for vår samfunnsorden, men den giver ikke mulighed for deduktion*» (Løgstrup, 1982, s. 128). Prøvesteinen har vi, men det er ingen enkel deduksjon eller utledning til konkrete regler eller løsninger for samfunnet. Vi må selv bli enige om de bestemte ordningene for dette, men ordningene kan bedømmes ut fra forholdet til og likheten med grunnvilkårene som bærer alt samfunnsliv. Løgstrup uttrykte det slik: «*Den politiske orden bedømmes efter den stilling den tager til de svage, de uformuende og forfordelte i samfundet*» (Løgstrup, 1982, s. 128). Slik at velferdsstatens ethos kan realiseres: Fra enhver etter evne, til enhver etter behov (omtalt i Førland, 2024). Slik at alle kan *ferdes vel*, også når sykdom og andre utfordringer oppstår. Da kan også velferdsstaten fungere som tilfluktshus som kommer oss til unnsetning.

Litteratur

- Bachelard, G. (2000). *Rummets poetik*. Skarabé.
- De Caprona, Y. (2013). *Norsk etymologisk ordbok*. Kagge forlag.
- Førland, O. (2024): Conceptualising needs when allocating public long term care services in the welfare state. I: A. Fagertun, H. Haukelien & H. Vike (red): *The Political Economy of Care. Universalism, welfare state capitalism and long-term care*. Universitetsforlaget. Under publisering 2024.
- Havel, V. (1987). *Brev til Olga: tanker fra fengslet*. Aschehoug.
- Heidegger, M. (2007). *Væren og tid*. Bokklubben. [Original utgave: *Sein und Zeit* (1927)].
- Knausgård, K. O. (2016). *Om våren*. Oktober.
- Løgstrup, K. E. (1982). *System og symbol: essays*. Gyldendal.
- Løgstrup, K. E. (1984). *Ophav og omgivelse: betragtninger over historie og natur*. Gyldendal.
- Martinsen, K. (2001). Huset og sangen, gråten og skammen: rom og arkitektur som ivaretager av menneskets verdighet. I: T. Wyller (red.) *Skam: Perspektiver på skam, ære og skamløshet i det moderne* (s. 167-190). Fagbokforlaget.
- Martinsen, K. (2005). At bo på sygehus og at erfare arkitektur. I: K. Larsen (red.) *Arkitektur, krop og læring* (s. 131-157). Hans Reitzels Forlag.
- Martinsen, K. (2010). Grunnvilkår og etikk. I: A. J. W. Andersen, I. B. Larsen, & O. Söderhamn (red.), *Utdanning til omsorg: i fortid, nåtid og framtid* (s. 22-31). Gyldendal akademisk.
- NAOB - Det Norske Akademis Ordbok. (2023): <https://naob.no/>
- Språkrådet og Universitetet i Bergen. (2023). *Bokmålsordboka | Nynorskordboka*: https://ordbok.uib.no/perl/ordbok.cgi?OPP=+&ant_bokmaal=5&ant_nynorsk=5&begge=+&ordbok=bokmaal